

**I. ULUSLARARASI
KÜLTÜR VE MEDENİYET
KONGRESİ
7 - 10 Aralık 2017
MARDİN**

TAM METİN KİTABI

Editör

Prof. Dr. Himmet KARADAL

ISBN

978-605-9885-32-4

2017

iksad yayınevi

ZÜHEYR B. HARB VE KİTÂBÜ'L-İLM ADLI ESERİ

Taner KARASU

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı Araştırma Görevlisi
tanerhoca@hotmail.com

Eserin müellifi Züheyr b. Harb b. Şeddâd el-Hareşî en-Nessâî'dir. Ebû Hayseme künyesi ile meşhurdur. Horasan taraflarında bulunan Nessâ şehrinde doğmuş olmasından ötürü kendisine Nessâî denilmiştir. Hicri 160 yılında doğmuştur. Ömrünü hadis ilmi ile meşguliyette geçirmiş 74 yaşında iken hicri 234 yılında vefat etmiştir.¹ Züheyr b. Harb ilmi açıdan tabakât kitaplarında günümüze ulaşmış en hacimli hadis eseri/eserlerinden olan el-Musannef'in müellifi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile mukayese edilmektedir. Bazı âlimler onu İbn Ebî Şeybe'ye tercih etmiştir.² Ebû Dâvûd (ö.275), Nesâî (ö.303) ve Hatib Bağdâdî (ö. 463) gibi gibi cerh ve tadilde önde gelen âlimler onun güvenilir olduğunu belirtmiş ve onu övmüşlerdir.³ Züheyr b. Harb, Süfyân b. Uyeyne (ö.198), İsmâil b. Uleyye (ö.193), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.198), Abdurrahman b. Mehdî (ö.198), Vekî' (ö.197), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö.211) ve Yezîd b. Hârûn (ö.206) gibi kendi asrının hadis imamları olan muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Buhârî (ö.256), Müslim (ö.261), Ebû Dâvûd (ö.275), Bakî b. Mahled (ö. 276) , İbn Mâce (ö.273), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264) ve Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277) , başta olmak üzere hicri üçüncü asırda hadiste otorite olan pek çok kişi kendisinden hadis rivayet etmiştir. Ne var ki dengi olup çağdaşı olan pek çok âlimin kavuştuğu şöhrete kavuşmamıştır. Ona birden fazla eser nispet edilse de günümüze ulaşan tek eseri tespit edebildiğimiz kadarıyla *Kitabu'l-İlim*'dir. Tebliğin ana hedefi de, *Kitabu'l-İlim* adlı eser özelinde Buhârî öncesi dönemdeki âlimlerin ilim anlayışlarını irdelemektir. Bundaki amaç hadis külliyyatında bütünüyle muttasıl senedleri eserlerine alan müelliflerden önceki eserlerde ashap, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn'in ilim anlayışları ile ilgili bir fikir elde etmektir. Bu bakımdan tebliğde eser iki ana başlıkta ele alınmıştır. Birinci başlık *Eserin İçeriği* adını taşımaktadır. İkinci başlık ise *Eserin Bilimsel Açıdan Önemi* adını taşımaktadır. Bu başlık altında eserde yer alan rivayetlerin içeriği incelenmiş ve bu rivayetlerin verdiği mesajlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu cümleden olmak üzere eserde yer alan rivayetlerin verdiği mesajlar maddeler halinde belirtilmiştir.

Eserin İçeriği

Züheyr b. Harb eserine, eserin ana teması olan âlim (öğretmen), mutaallim (öğrenci) ve ilimle ilgili rivayetlerle başlamaktadır. O rivayetlerden bazıları şunlardır. Allah hayır murad ettiği kişiyi dinde fakih eyler.⁴ Melekler ilim talebinde bulunan kişinin isteğine duyduklarını memnuniyetten dolayı yere kanatlarını sererler.⁵ İnsanlara hayır öğreten için

¹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, Siyer'u A'lamî'n-Nübelâ, (Thk) Şuayb Arnavut, Beşşar Avvad ve diğerleri, c.12. s.490 (Ebû Hayseme Maddesi)

² Zehebî a.g.e.,c.12. s.490,491,492. (Ebû Hayseme Maddesi)

³ Zehebî a.g.e.,c.12. s.490 (Ebû Hayseme Maddesi)

⁴ Züheyr b. Harb, *Kitabu'l-İlim* (Tah) Nasıruddin el-Albânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, 2. Baskı 1983. s.7

⁵ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.7

denizdeki balina dâhil bütün hayvanlar Allah'tan bağışlanma dilerler.⁶ İlim için yola düşen kimseye Allah cennet yolunu kolaylaştırır.⁷ Hayrın öğretmeni ve öğrencisi sevapta eşittir. Geriye kalan insanlarda ise hayır bulunmamaktadır.⁸

Mezkûr rivayetlerde bir nevi âlim ve öğrencinin Allah indinde ne kadar makbul olduğu tasvir edilmektedir. Bazı rivayetlerde ise âlim toplumun düzeni için bir gereklilik olarak belirtilmiştir. Hz Peygamber (a.s.)'e isnad edilen şu rivayet bu durumu ifade etmektedir. *“Allah ilmi insanlardan aniden almaz. Fakat Allah âlimlerin ölmesiyle ilmi insanlardan alır. Öyle ki tek bir âlim (hayatta) kalmaz. İnsanlar da cahil önderler (âlimler) edinirler. O cahil önderlere soru sorulur da ilimleri olmadığı halde fetva verirler. Böylece kendilerini ve başkalarını sapıklığa götürürler.”*⁹

Âlimin bir toplum için gerekliliği ile ilgili yeterince rivayet nakleden müellif, âlimlere olan saygı ve tevazünün bir sınırı olduğunu bunu aşmamak gerektiğini naklettiği pek çok rivayette ima etmektedir. Örneğin o şu anekdotu bu husus için zikretmektedir. Asım b. Damre bazı insanların Said b. Cübeyr'i takip ettiklerini görünce onları bundan sakındırdı ve onları *“sizin bu yaptığınız tabi olan için zillet, tabi olunan için de fitnedir.”* diyerek uyardı.¹⁰

Züheyr b. Harb bilinmeyen ilmin müminin yitik malı olduğunu naklettiği rivayetler ile ifade etmektedir. Bununla beraber mümin bir bilgi ile yetinmeyip bir bilgiden sonra başka bilgi talep eden ve sürekli bilgi peşinde olan biri olarak tanımlanmıştır. O bu konuyla ilgili mesajını şu rivayet içerisinde vermektedir. Abdullah b. Ebî Ubeyd dedi ki *“İlim müminin yitiğidir. Ondan bir şey bulunca hemen alır ve diğer yitiği arar.”*¹¹

Bilimsel Açıdan Önemi

Züheyr b. Harb'in *Kitâbu'l-İlim* adlı eseri bilimsel açıdan pek çok konuya temas etmektedir. Bunları şu maddelerde özetleyebiliriz.

- A) İlimde usûl.** Bu başlık altında ilim için gerekli yöntem ve metot ile ilgili bazı konulara temas edilmiştir. Bunlarda şu hususlardan ibarettir. 1) İlimde sınırlama yapmak. Şu mezkûr rivayet bu konuya dair verilmiş mesajdır. *Küfeli bir adam dedi ki: “Ben Selman (Farisi) ile arkadaşlık yaptım. İstedim ki ona yardım edeyim hizmet edeyim böylece ondan bir şeyler öğreneyim. (Onunla olduğum süre içerisinde) ben ne yaparsam o da aynısını yapıyordu. Dicle nehrine varınca hayvanlarımızı suladık. Bu esnada bende su içtim. Sudan başımı kaldırdığımda Selman benim tekrar su içmemi istedi. Su içmek istemediğim halde ona karşı gelmeyi hoş görmediğimden tekrar içtim. Bana sudan içmemle bu sudan ne kadar azaldığını sordu. Ben de benim içmemle bu sudan (dicle nehri) ne azalacak ki diye kendisine cevap verdim. Bunun üzerine işte ilimde böyledir ondan bir şey alırsın ama eksiltemezsin. Öyleyse sana fayda verecek ilmi al dedi.”*¹²
- 2) İlim için zorunlu olan materyalin elde edilmesinde başkalarından yardım alma.

⁶ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.7

⁷ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.9

⁸ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.15

⁹ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.29

¹⁰ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.30

¹¹ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.36

¹² Züheyr b. Harb, a.g.e., s. 17.

Hasan'dan (ö.110) nakledilen “ *bizim kitaplarımız vardı onları gönül hoşluğuyla birbirimize verirdik.*”¹³ Rivayeti bunu ifade etmektedir. 3) Bilginin sürekliliği için tekrar edilmesi zorunludur. ‘Alkame’den (ö.62) nakledilen “*hadisi müzakere edin çünkü ilmin yaşamı onu zikretmektir*” rivayeti bu durumu ifade etmek içindir.¹⁴ 4) İlim çocukluk yaşında başlamaktadır. Bununla ilgili birden fazla rivayet zikredilmektedir.¹⁵ 5) Yanlış bilgiden korunabilmek için yanlış bilgiyi bilmek önemlidir.¹⁶ 6) Bilginin muhataba aktarılmasında biktırmadan bunu yapmak bir gerekliliktir.¹⁷ 7) Hadis eğitiminde lafzın değil mananın ön planda tutulması gereklidir.¹⁸ 8) İlim irsi olmayıp eğitim ile kazanılmaktadır.¹⁹ 9) İlim ücretsiz olmalıdır. Rabi b. Enes’e dayandırılan “ *ilk kitapta içinde ey âdemoğlu ücretsiz öğrendiğin gibi ücretsiz öğret yazan bir mektup vardır*”²⁰ rivayeti bunu ifade etmek içindir. 10) Öğretmenin işin ehli olması. Şu rivayet bunu ifade etmektedir. Ali r.a. insanlara (Kur’an’dan) kıssa anlatan bir kıssacının yanından geçince *ona nasih ve mensuhu bilip bilmediğini sordu kıssacı bilmediğini söyledi. Bunun üzerine Ali ona helak olduğunu ve başkalarını da helaka götürdüğünü söyledi.*²¹

B) Hadis kitabeti. Eserde hadis edebiyatı ve tarihi açısından son derece önemli olan hadislerin yazımı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bu konuda eserde verilen bilgilerden bazıları şunlardır. Hz Ömer (ö.23) sünneti yazmayı istemiş ancak sonra bundan vazgeçmiş ve insanlara kimin yanında sünnetten (yazılı) bir şey varsa imha etmelerini emretmiştir.²² Yine bu konuda İbn Abbas (ö.68) *mektup ve kuran dışında sahifelere bir şey yazmadıklarını söylemiştir.*²³ Yine Ashab’tan Ebû Said el-Hudri’nin (ö.47) “*hayır size (hadis) yazdırmayız ve bu hadisleri kuran gibi yapamayız. Bizim hıfz ettiğimiz gibi sizde bizden hıfzedin.*”²⁴ Söylemini nakletmektedir. Sahabeden sonra tâbiünden bazı kimselerde hadis yazımına sıcak bakmamışlardır. Örneğin Şa’bi’nin (ö.104) “*ben siyahı beyaza yazmadım*”²⁵ söylemini bunun için nakletmektedir. Züheyr b. Harb hadis yazımına karşı olanların yanında hadisi yazdıran sahabi ve tâbiînlerin de olduğunu rivayet etmektedir. Bu cümleden olmak üzere tâbiünden Nafi’nin (ö.117) talebesine²⁶ sahabi olan Müğire’nin (ö.50) katibi olan Verrâd ‘a imla ettirdiklerini nakletmektedir. Enes b. Malik’te (ö.93) çocuklarına *ilmi yazı ile kayıt etmelerini tavsiye etmiştir.*²⁷ Ebû Hureyre’nin (r.a.) ravisi olan Beşîr b. Nahik, Ebû Hureyre’den hadisleri rivayet ederken yazmaktaydı.²⁸

¹³ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.18

¹⁴ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.19

¹⁵ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.20

¹⁶ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.20

¹⁷ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.25

¹⁸ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.26.

¹⁹ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.28

²⁰ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.19

²¹ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.31.

²² Züheyr b. Harb, a.g.e., s.11

²³ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.11

²⁴ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.25.

²⁵ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.12

²⁶ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.13

²⁷ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.29

²⁸ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.32

C) Raviler hakkında bilgi. Eserde sahabe tâbiîn ve sonrası nesil içerisinde yer alan bazı kişilerin ilmi özellikleri tanıtılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere sahabeden Ömer b. Hattab'ın engin bir ilime sahip olduğu,²⁹ İbn Abbas'ın tefsir ilmindeki derinliği münasebetiyle kuran mütercimi³⁰ olarak nitelendiği nakledilmektedir. Tâbiînden Urve b. Zübeyr'in (ö.94) sika ve güvenilir bir râvî olarak görüldüğü,³¹ İbrahim en-Nehaî'nin (ö.96) herhangi bir konuda kendi reyile söylemde bulunmadığı rivayet edilmektedir.³² Kasım b. Muhammed ve (ö.107) İbn Sirin'nin (ö.110) hadisi rivayet ettikleri harfler ile eda ettikleri, Hasan (ö.110) İbrahim (ö.96) ve Şabî'nin (ö.104) ise hadisi mana ile rivayet ettikleri aktarılmaktadır.³³

D) Eserde ayrıca Mücahit (ö.103) başta olmak üzere tâbiînden bazı kimselerin tefsirlerine nadirde olsa yer verilmektedir.³⁴ Bunların dışında Kur'ancılık akımının erken dönemde var olduğuna dair rivayetler ve³⁵ gaybi haberler yer almaktadır.³⁶ Diğer önemli bir bilgide tâbiîn döneminde kitâb yakma geleneğinin varlığıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Örneğin Ubeyd ölmeden önce, kitaplarını isteyip onları imha etmiştir.³⁷

Sonuç olarak tebliğ konumuz olan Züheyr b. Harb'in *Kitabu'l-İlim* adlı eseri ilk dönem de ilim, âlim ve mutaallim ile ilgili rivayetleri bir bütünsellik içerisinde ele almış ve bu konular hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu rivayetlerde ilgili konuların pek çok yönüne temas edilmiştir. Bununla beraber eser hadis türleri içerisinde merfû mevkûf ve maktû türlerini içinde barındırmaktadır.

Kaynakça

EBÛ HAYSEME, Züheyr b. Harb, *Kitâbu'l-İlim* (Tah) Nasıruddin el-Albânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, 2. Baskı 1983.

ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Siyer'u A'lami'n-Nübelâ, (Thk) Şuayb Arnavut, Beşşar Avvad ve diğerleri, Müessestü'r-Risâle, 182.

²⁹ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.18

³⁰ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.15

³¹ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.10.

³² Züheyr b. Harb, a.g.e., s.13

³³ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.32

³⁴ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.12

³⁵ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.25

³⁶ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.27

³⁷ Züheyr b. Harb, a.g.e., s.27